Osvětí, ad Buber I

Ladislav Hejdánek

jedná se o přepis tohoto dokumentu:
Osvětí, ad Buber I
◆ bytový seminář | přepis, česky, vznik: 16. 6. 1980 ◆ poznámka: chybí poslední strana (existuje?)
◆ private seminar | transcript, Czech, origin: 16. 6. 1980

Osvětí, ad Buber I [1980]

(16. 6. 80) … naprosto na začátku. Tak jak víte, podstata nebo hlavní teze té knížky je, že člověk žije jakoby ve dvojím světě, totiž že jeho postoj je dvojí. To znamená, vzhledem k tomu, že každý postoj nějakým způsobem strukturuje tu skutečnost, vůči níž je postojem, a když ten postoj je dvojí, tak že vlastně strukturuje svět dvojím způsobem, takže tu je vlastně dvojí svět. Tahleta teze je vlastně určitou aplikací toho, o čem jsme si v jiné souvislosti kdysi říkali a co jsme nazývali osvětí. Ta myšlenka je také samozřejmě zase starší a byla na biologické rovině rozvinuta hlavně školou von Uexküllovou, to je tak přelom století, spíše začátek našeho století. Ten zavedl přísně myšlený pojem – slovo bylo ovšem staré, jako naše okolí, Němci říkají Umwelt – ale to upřesnil, co to znamená, Patočka začal překládat „osvětí“ a my při tom zůstáváme, protože to je hezké slovo. Můžeme to totiž etymologizovat – uměle – jako osvojený svět. Osvětí je osvojený svět. Zvířata totiž nejsou (ostatně to platí i o rostlinách, zkrátka o všech živých bytostech) s to žít ve světě nebo dokonce na světě, jako člověk, ale jsou uzavřena v osvětí, které sice nemá většinou pevně vymezené hranice (někdy ano), ale je konečné a funkcionálně je omezeno, nebo lepším termínem, je uzavřeno. Nemá žádné meze, pevné hranice, kromě případů, kdy si zvíře značkuje svůj revír, ale revír nevyčerpává přece jeho svět! Značkovaný revír není celým osvětím zvířete, osvětí je širší než značkovaný revír. V každém případě je však osvětí něco, v čem je zvíře takřka zakleto. Zvíře může posunout hranice svého osvětí, ale nemůže z toho osvětí ven. To je úplně jiná situace než situace člověka ve světě nebo lépe na světě – je krásné, že se česky dá rozlišovat mezi bytím ve světě a bytím na světě. Ve světě znamená být uzavřen ve světě, na světě není člověk uzavřen, je v tom určitá volnost, člověk se narodí na svět – a ne do světa. Přijde na svět a žije na světě, ne tak, že by byl uzavřen do světa, ale žít na světě znamená žít v otevřenosti světa. Svět se liší od osvětí tím, že je podstatně otevřen. Ta otevřenost není ovšem – to už chápeme z toho, co jsme si dosud řekli – jakousi výbavou toho světa, který je kolem nás, protože to, co je – přesně, čemu říkáme – svět kolem nás, to je už velice komplikovaný důsledek určitého přístupu, myšlenkového i praktického, to jde vždycky spolu. Zejména ten svět kolem nás, jak to dnes chápeme, přinejmenším od dětství jsouce vychováváni a vzděláváni v tom technickém způsobu přístupu ke světu – máme tendenci, když se řekne „svět kolem nás“, dívat se, co to je: je to ten koberec, ta láhev, židle, stůl, osvětlení, místnost, dům, schody, ulice atd. město atd. – jak to tak líčí třeba Whitehead na začátku své přednášky o Nesmrtelnosti. A tak stále dál: sluneční soustava, galaxie, supergalaxie, systém galaxií atd. Všechno, co jsem teď jmenoval, jsou věci. To je příznačné. Takže to, čemu říkáme, co nazýváme „svět kolem nás“, tomu jsme naučeni rozumět jako jakémusi – jak kdysi Masaryk říkával, je to myslím v prvním nebo spíš v druhém ročníku Naší doby, na pokračování (tu Masaryk, jak známo, vydával u Laichterů) ve studii nazvané Rukověť sociologie. Tam v těch základních, přístupových, úvodních oddílcích říká Masaryk na jednom místě, že svět není skladištěm věcí. Ale to je přesně to, co my jsme naučeni od malička chápat po slovem „svět“, totiž skladiště věcí, souhrn jsoucen. Všechno možného tam je a pak se tam ovšem rozvíjejí vztahy mezi tím. Ale co je tedy ve vesmíru? Jsou tam atomy, před nimi ještě subatomární částice, až ty obrovské soustavy galaxií a supergalaxií. Všechno postupně, v hierarchii od nejmenšího po největší, ale jsou to všechno věci, předměty. Tak tohleto právě zastírá tu základní situaci otevřenosti světa. V čem je svět otevřen? Tj. lidský svět, samozřejmě, na rozdíl od uzavřenost osvětí, v kterém je uzamčeno každé zvíře? i každá rostlina, každá živá bytost – s výjimkou těch bytostí, a to už jsme si říkali, takže to mohu použít, bytostí, které vstoupily do světa řeči. Ta otevřenost světa se otvírá člověku přes otevřenost světa řeči. Svět je mnohovrstevný, a ta nejzákladnější, nejprvnější vrstva světa je řeč, slovo. Teprve přes otevřenost řeči se člověku otvírá i svět. Do té doby, dokud lidská bytost, která vlastně ještě nebyla člověkem, žila bez řeči, tak žila uzavřena v osvětí. To, čemu říkáme, že se člověk odcizil přírodě, že vystoupil z přírody a že se stal nepřirozenou bytostí, jak třeba říká Vercors („nepřirozené zvíře“), to je ten moment, v němž člověk vykračuje z uzavřenosti svého osvětí a

vstupuje do otevřenosti světa řeči. Tedy: otevřenost světa se člověku otevírá přes otevřenost řeči, nebo také můžeme říci přes otevřenost světa řeči, aby bylo jasné, že rozlišujeme řeč a jazyk, nebo řeč a mluvu. My jsme schopni mluvit díky tomu, že pobýváme ve světě řeči. Kdo nepobývá ve světě řeči, nemůže v pravém slova smyslu nic říci, nemůže promlouvat, může nanejvýš „mluvit“ tak jako mluví papoušek, nebo když v televizi vypadne zvuk, vidíme zřetelně, že někdo mluví, ale nerozumíme ničemu (pokud nejsme schopni to odezírat z pohybů úst). My tedy víme, že ta osoba mluví, ale nevíme, co říká. Když mluví papoušek, nemůžeme chápat, co říká, protože to ani on sám nevím. První podmínkou toho, abychom pochopili, co někdo říká, je, že – samozřejmě, že my máme schopnost tomu porozumět, ale za druhé, že ten, komu chceme rozumět, ví, co říká, že tedy jenom ne-mluví, nýbrž promlouvá.

Tak svět se nám otevírá přes svět řeči. To znamená, že náš pobyt ve světě pouze osvojeném – ten termín vykládaný umělou etymologií jako osvojený svět je výborný proto, že tam je při zdůrazňování oné osvojenosti prvek subjektivity, osvojený svět, to je: jak vypadá z našeho stanoviska. Pro mouchu vypadá tato místnost úplně jinak, je jinak strukturována než třeba pro netopýra, kterého jsme tu jednou měli, nebo pro kočku, nebo pro lasičku, pro ni jsou rozhodující ty skuliny pod nábytkem, na rozdíl od kočky, která tam nemůže, netopýra to také nezajímá, toho lákaly víc záclony nahoře, kde se zavěšoval. A tak každé zvíře si osvojuje tentýž svět, totéž okolí jinak. Ten prvek osvojenost znamená zároveň prvek jisté subjektivity. Člověk, když ještě žije v osvětí – a v osvětí žije každé malé dítě v prvním čase po narození, tedy vlastně bychom měli přesně mluvit o tom, že se člověk narodí do osvětí (a nikoliv na svět). My to tak říkáme, protože příliš spojujeme věci, přeskakujeme určitou důležitou etapu, a zapomínáme, že když se dítě narodí, tak že to ještě vlastně není člověk, že se člověkem teprve musí stávat, že vlastně je osudem každého člověka, že když se narodí biologicky, tak ho ještě čeká opětné narození, znovuzrození takové, jímž se teprve stane člověkem. Což není to znovuzrození, o kterém mluví Ježíš, samozřejmě. To je ještě další zrození. Mimochodem to je tak – potom, co jsme si zatím řekli – že tam jde o vstup do nového světa. Musíme se znovuzroditi znamená: musíte vstoupit ještě do jiného světa, než v kterém jste. Teď tu je otázka, jaký to je svět. Ale to je evidentní, ten svět totiž je ohlašován, čili to není problém, který to je svět. To je svět božího království, které už je tady, ale ne tak, že by vládlo všude, ale je všude tam, kde jsou splněny jakési podmínky, a ty podmínky jsou ze strany člověka v tom, že on tu vládu nebeského království na sebe bere, že se jí podřizuje, že ji jednak sám respektuje a že se na druhé straně skutečně ve světě chová tak, jako že dobře ví, kdo tady má poslední slovo, kdo má poslední moc. Čili to je vlastně totéž, jenže na vyšší úrovni, co dělá to dítě, když vstupuje do světa řeči. To dítě se narodí do osvětí, v tom je uzavřeno, ale když vstupuje do světa řeči, tak vlastně přijímá pravidla světa řeči. To jest, to dítě může odmítnout (normální dítě pochopitelně neodmítne, proto musíme přijmout království boží jako pacholátka, protože to není tak, že bychom uvažovali, zda ano či ne – jako pacholátka znamená, že pokud jisté podmínky jsou normální, tak to dítě začne mluvit. A analogicky: pokud tu jsou jisté normální podmínky, tak člověk vstoupí do království nebeského, prostě se znovuzrodí. Tady nestává otázka, že by se rozhodoval, zda se znovuzrodí či ne. ideální je přijmout tuto novou situaci tak, jak to přijímá malé dítě, když vstupuje do světa řeči, do světa lidí. No a samozřejmě to je možné jedině, když ta aktivita není z nás, ale všechna aktivita, která je z nás, je jen odpovědí na aktivitu, která není z nás. Tak, jak jsme si ukazovali, matka oslovuje dítě, to dítě před sebou nemá ani předměty, nos, oči atd., z kterých by si „skládalo“ matku, ani neumí písmenka nebo hlásky, slabiky, z kterých by si skládalo nějaká slova – to dítě má svou matku před sebou: před sebou má její tvář, kterou vidí přímo, rovnou. A teprve z toho, že má před sebou matku, která se k němu přibližuje, sklání jako k člověku, ačkoliv to člověk ještě není, díky tomu udělá ten první krok, vstoupí do světa řeči, do světa komunikace s matkou (jak to vypadá pro ně), a teprve postupně si uvědomuje, že komunikace s matkou nespočívá v posuncích a v napodobování, ale v rozhovoru „o něčem“, že se teprve tady otevírá možnost se o něčem dohovořit,

domluvit. Tím jsem vlastně shrnul jen to, co jsme si říkali minule, a do toho nám říká Buber některé věci. Tak především, proč jsem vykládal, proč jsem se zmiňoval o Uexküllovi a jeho škole. Je to proto, že se tu píše, že svět je pro člověka dvojí. Ne tak, že v tom jednom přístupu šlo o osvětí a v druhém ne. Obojí to je svět, je to svět pro člověka, tedy člověk je už venku z osvětí, vykročil ven. Ale přesto je možný jeho postoj ve dvojí formě. Buber říká, jsou tu taková slova, kterým můžeme říkat základní slova, a ta základní slova říkáme svou bytostí. To je to, s čím matka přichází před dítě. Matka se nepokouší dítěti něco sdělovat, a to tak dlouho, až to dítě rozšifruje. To je něco docela jiného. Matka říká základní slova, a říká je celou svou bytostí. Tady je jasné, že Buber má na mysli ne nějaký zvuk, např. že základní slovo je „táta“. Matky obvykle učí své potomky vyslovovat nejdříve slovo „táta“, a mají dojem, že ve chvíli, kdy dítě poprvé řekne táta, tak ten otec vezme na vědomí, že to je jeho dítě. A něco na tom je. Do té doby je to stále pro něho takové jakoby divné. Ale je to přece pěkné, pokud s tím náhodou máte zkušenosti, určitě na tom něco je. Honza Šimsa jednou o tom říkal, že člověk na to může být nevím jak připraven, furt si říká, no jo, je tu hodně dětí, některé mezi nimi budou mé – ale ne, ve chvíli, kdy to jednou vezme vážně, že to jsou jeho děti, něco mu lupne v bedně a už je vůbec nebere jako ty druhé. Na tom má jistě dost velkou zásluhu to slova „táta“. Prostě je to tak, že když malé dítě řekne to první slovo, ale nejenom že se to naučí, to papoušek se to taky naučí vyslovit a nevezme mne to za srdce, ale když člověk už vidí, že tam jsou různé osoby, a nic, máma tam je a nic, a teď tam člověk přijde, a dítě rozjasní zraky, nechá tetičky tetičkami a řekne „táta“. To člověk téměř neunese, to je okamžitě v nebesích atd. To je velmi zajímavé, tyhle momenty, když si toho dobře všimneme – samozřejmě, do jisté míry to je pokořující, když je člověk závislý na takovýchhle věcech, ale na druhé straně, jaké to slovo má obrovskou moc. To slovo, které vyjde z úst dítěte, prakticky ještě nemluvněte, protože je to jedno z prvních slov, které vůbec vyžvatlá, a ono to má takovou obrovskou moc. Inu proto, že to dítě to říká celou bytostí. Nezáleží tu na přesné výslovnosti, nezáleží na té dětské patlavosti, nezáleží na mnoha jiných věcech, ale na tom, že to dítě se do toho vloží celé. Ta moc je v tom, ne tak, že si to člověk jen vymýšlí, že se do toho vžívá, ne že mu lupne v bedně a stejně by mu luplo, kdyby dostal příslušný elektrický šok na nějaké místo tadyhle, elektrodou atd., ne, ne, ne. Před ním je druhý člověk, to dítě se stává teď pro mne člověkem. Matka nějak ví o tom, že to její dítě je člověk, ještě dřív než se to dítě narodí. Ale ten otec dost dobře to nebere vážně. Až přes to slovo. To je taková určitá zaostalost, nebo že muži mají delší vedení, těžko říci. Ale je vidět ta moc slova, které to najednou všechno provede, zařídí, udělá, celé to postaví na novou bázi. Já mám v příbuzenstvu jakéhosi švagra, kterému se narodila druhá holka, mrňavá. On ji prostě nebere na vědomí. Ovšem, ta holka ještě neumí mluvit, ono jí je kolik? Čtyři měsíce. Neumí mluvit, a on ji prostě vůbec nevnímá, nebere za svou, když přijde nějaká návštěva, tak samozřejmě dělá ty posunčičky a hraje otce. Ale nejde mu to. Ale fakticky komunikuje jen se svou starší dcerou, protože s tou už mluví. Ovšemže se situace radikálně změní, až ta malá řekne poprvé „táta“. Jistě to může leckomu připadat, že to je takové nespravedlivé, Janě například, a Petra také říkala: on jakoby ji ani neviděl. (Jana: No je fakt, že přijde domů a říká: Tak copak dělalo to naše děťátko? a myslí tím samozřejmě tu starší.) No, situace se radikálně změní ve chvíli, kdy matka vyzve to mrně, aby vstoupilo do světa řeči, to se podaří, a pak se dítě důmyslně naučí to první slovo, zatím říká jen g-g, naučí se říkat „táta“ – a v tu ránu bude mít otec dvě děti.

Tak to je to, co znamená, že základní slova říkáme svou bytostí. Zároveň Buber také říká, že základní slova neoznačují věci, nýbrž poměry. No to je evidentní: když to malé dítě řekne „táta“ no tak to není proto, že už konečně zná název toho pána fousatého, co se tam poměrně často komíhá v bydlišti, ale tady vysloví cosi podstatného, totiž ten vztah mezi sebou a tím fousatým pánem. To není označení osoby, to je vyjádření podstatného, bytostného vztahu. Základní slova neoznačují věci, nýbrž poměry. Základní slova nevypovídají o něčem, co existuje mimo ně, to není nějaký pán. Jako každý cynismus to má v sobě velký kus nelidskosti, když se říká: heleď, každého pána, kterého potkáš, pozdrav, nevíš,

který je tvůj tatínek. Je to základně nelidské, protože tady se označují lidí. Ale o to vůbec nejde. To základní slovo neoznačuje nějakého pána jako tatínka, nýbrž vyjadřuje bytostný vztah dítěte k otci, dává výraz tomuto vztahu. Čili základní slova nevypovídají o něčem, co je mimo ně; teprve jejich vyslovení zakládá bytí toho, co vyjadřují. To znamená, že otec se skutečně v tu chvíli stává otcem, je pasován na otce, je ustaven otcem, protože to malé dítě řekne táta. A je příznačné, že pokud rodiče adoptují zcela čerstvě narozené dítě, a to dítě řekne jednou „táta“, tak ten táta se toho nikdy nezbaví, i když tisíckrát objektivně ví, že je pouze otcem adoptivním. Prostě padne do toho a už z toho nevyklouzne, pokud to je normální lidská bytost. Samozřejmě se také může stát, že k tomu má nedostatečné vlohy nebo že byl ve vývoji sám pokažen, v dětství byl nedostatečně vychováván, došlo k jisté větší nebo menší deprivaci, a pak tenhle kontakt tam tak snadno nevzniká. Ale za normálních okolností… Já nevím, zda se vám to také stalo. Ale třeba docela cizí dítě někde na hřišti přijde, s modrýma očima takhle vyvalenýma jak bambule u bačkor se na mě koukne a řekne „táta“. Nikdy jsem to dítě neviděl, ono nevidělo mne. Ale všechno je okamžitě úplně jasné, a já se v tom okamžiku téměř stydím, že nemohu vyhovět. To je konstitutivní akt, to co dítě řekne. To není tak, že tady je nejdříve nějaká objektivita, a to dítě to nahlédne a nazve „otcem“. To dítě tím, že řekne „táta“, tak ze mne toho tátu teprve udělá, v lidském světě. Teprve vyslovení základního slova zakládá bytí toho, co vyjadřuje. Základní slova říkáme svou bytostí.

No a teď on tam říká, ten dvojí vztah ke světu, který svět strukturuje vlastně dvojím způsobem a tak vlastně strukturuje ve dva různé světy, tato podvojnost světa má svou paralelu v podvojnosti základních slov, přičemž tady ještě říká, že základní slova nejsou jednotlivá slova, ale slovní dvojice. Ty slovní dvojice mohou být buď já-ty, a to je to, co dělá to malé dítě, když řekne „táta“ – to neříká, tamhle ten chlap, to je můj otec, nebo co se dá dělat, beru na vědomí, že to je můj otec, nýbrž to dítě se obrací, když říká „táta“, to nikomu nic nevykládá, neříká, ale obrací se na tu bytost před sebou, na tu tvář, která se k němu obrací (nebo na níž chce, aby se k němu obrátila) a komunikuje s ním tím, že říká táta. Je jedno, co říká, papá, táta, tatí – na tom nezáleží, ten zvuk je lhostejný. To rozhodující je, že se tady jakýmsi slovem otevře to dítě otci, a otvírá se mu se základní důvěrou, že otec je již předtím otevřen dítěti. Otec přichází, samozřejmě ke mně, k dítěti, není o tom pochyb. Já, dítě, se nedívám, zda táta nehledá někoho jiného. Prostě vidím ho a zvolám „táta“. Tím se konstituuje ten základní vztah, a tím je tam to „ty“. To není já-on nebo já-ono.

No a tady říká Buber, že základní slovo já-ty lze říkat jen celou bytostí, to nejde říkat napůl, ale jen celou bytostí. On říká, že základní slova říkáme svou bytostí. Na tom trvá. Ale otevřeno ještě zůstává, zda to základní slovo říkáme celou bytostí anebo jen kusem bytosti, tedy částečně. A tak: základní slova já-ty lze říkat jenom celou bytostí. Tam do toho jako bytost vstupuji celý. Naproti tomu základní slovo já-ono nelze nikdy říkat celou bytostí, vždycky je to jen kus bytosti. A teď tam Buber říká hezkou věc, i když z toho nerozvinu to, co jsme si my řekli předtím, ale musí nás to potěšit, že to říká. Základní slovo, jak řečeno, konstituuje ten vztah. A teď: Kdo říká jedno ze základních slov, vstupuje do něho a stojí v něm. No to je přesně ono: to dítě, když říká „táta“, tak vstupuje do světa řeči, ale ne nějak abstraktně, obecně, ale vstupuje do tohoto konkrétního základního slova, a to celou svou bytostí je teď v tomto slovu, stojí v něm, stojí v něm pevně a stojí v něm proto pevně, že pevnost není plodem subjektivního přístupu dítěte, ale pevnost je garantována oběma partnery, a tady v tom případě zejména tím otcem. Dítě předpokládá tu garantovanost ze strany otce, důvěřuje v ni, spoléhá na ní. Dítě nemůže vstoupit tímto způsobem do kontaktu, do vztahu ke komukoli, nýbrž jenom k tomu, u něhož předpokládá, že garantuje pevnost toho vztahu. (Nemusím tu snad připomínat, že i této důvěře, tomuto aktu spolehnutí se dítě učí, a učí se mu od matky. Proto mé matka tak důležitou úlohu, kterou přitom nemůže splnit sama, nýbrž jen ve spolupráci s otcem.)

Dítě, které říká jedno ze základních slov, vstupuje do toho slova, stojí v něm, je v něm bytostně přítomno, pevně je v něm zakotveno, a to proto, že samozřejmě očekává, že ta pevnost toho zakotvení

je garantována partnerem, k němuž se obrací. Proto ten partner, k němuž se obrací, je čímsi zcela odlišným, docela jiným než všechny ostatní lidské bytosti, které by se tam kolem mohly vyskytnout. A proto to dítě je také schopno na základě toho rozpoznávat otce od ostatních mužů. Teprve na základě toho. Čili na začátku se to dítě otevře, a teprve na základě té otevřenosti a toho vyjití vstříc tomu otci je schopno potom rozlišovat. Čili existuje jakýsi prostor, jakási krátká doba, kdy to dítě se může mýlit. To, že se může mýlit, dokazuje to, že ta otevřenost stojí na prvním místě, tj. ta otevřenost rozumí se to vstupování na cestu vstříc tomu otci, ta přivrácenost k otci a to přijetí otce jako otce, ba konstituování otce jako otce, to že předchází poznání toho druhého. Tedy zase určité připomenutí toho textu Maxe Schelera, který jsme spolu s některými četli asi před rokem.

Teď ještě takovou malou jakousi kosmologii, fenomenologickou kosmologii, k níž ovšem budeme mít kritické poznámky, ale z níž vyposlechneme, co lze vyposlechnout, a naučíme se, čemu se z ní lze naučit.

Tedy důležité je, že to nalezení či spíše konstituování vztahu otec-dítě, já-ty se neděje ve vzduchoprázdnu, ve vakuu, nýbrž v určitém kontextu, a tento kontext je kontextem nikoliv věcí, ale kontextem významů, nebo jak bychom to řekli, vztahů, poměrů, kontaktů. Tedy to není kontext osvětí, v němž se tohleto odehrává, ale je to kontext světa, otevřenosti světa. A proto tedy také